

Markus Hiekkänen, *Suomen keskiajan kivikirkot*, Suomalaisen kirjallisuuden seura: Helsinki 2007. 650 s.

Ensi näkemältä näyttää siltä, kuin Markus Hiekkasen suositusta *Suomen kivikirkot keskiajalla* -teoksesta¹ olisi nyt julkaistu uusi, päivitetty ja pehmeäkantinen painos. Uusi kirja, *Suomen keskiajan kivikirkot*, ei kuitenkaan korvaa edellistä vaan jatkaa ja täydentää sitä. Kyseessä on erilainen, yksityiskohtaisempi esitys samasta materiaalista. Lähes samannimiset kirjat ovat suunnitellun kokonaisuuden kaksi puoliskoa, joiden oli esipuheen mukaan alunperin tarkoitus ilmestyä päinvastaisessa järjestyksessä. Molemmat teokset ovat tulosta tutkimushankkeesta, joka syntyi jatkona kivikirkkojen ajoitusta käsitelleelle väitöskirjalle.²

Miten kaksiosainen kokonaisuus sitten toimii? *Suomen kivikirkot keskiajalla* -teoksen luvut keskittyivät suomalaisen keskiaikaisen kirkkorakennuksen ja sen sisätilan yksityiskohtiin sekä liturgisiin käytäntöihin yleisesti, ja vain muutama kirkko esiteltiin erikseen.³ Viimeisimmässä *Suomen keskiajan kivikirkot* -teoksessa taas käydään läpi kirkot maakunnittain ja yksitellen, kunkin omiin erityispiirteisiin paneutuen. Painotukset ja eri aiheiden käsittelyn laajuus tekevät kirjoista selvästi erilaiset, ja sisällöissä on juuri sen verran päällekkäisyyttä, että kirjat toimivat myös itsenäisinä. Jos lukija jommassakummassa osassa huomaa toivovansa lisätietoa jostakin osa-alueesta, etsimänsä voi löytää

¹ Otava: Helsinki 2003.

² *The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku. A Systematic Classification and Chronology* (Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 101), Suomen muinaismuistoyhdistys: Helsinki 1994.

³ Ks. edelleen esim. Hanna Pirisen arvio teoksesta tässä lehdessä tammikuussa 2004, <http://www.glossa.fi/mirator/pdf/kivikirkot.pdf>

todennäköisesti toisesta osasta. Kirjojen formaatit—iso kovakantinen ja kompaktimpi pehmeäkantinen—eivät valitettavasti korosta niiden yhteenkuuluvuutta, mutta tavallaan kyllä niiden erilaisia funktioita. Sarjallisuuden esiintuomista on ehkä vaikeuttanut kustantajan vaihtuminen. Kirjojen nimet olisivat mielestäni silti voineet selkeämmin korostaa kaksiosaisuutta ja osien välistä suhdetta.

Nyt tarkastelun kohteena on siis uusin teos, *Suomen keskiajan kivikirkot*. Takakannessa sitä suositellaan vanhemmasta historiasta ja kulttuurista kiinnostuneille, hakuteokseksi ja kulttuurimatkailijan matkaoppaaksi tutustumiskäynnillä kirkkoihin. Esipuheessa kohdeyleisöksi määritellään myös opiskelijat ja tutkijat, joille teos toimii "käsikirjana ja kirkkoaineiston kriittisenä esittelyinä".

Matkaoppaaksi kirja onkin houkutteleva: systemaattinen maakuntajako ja pehmeäkantisuus lisäävät helppokäyttöisyyttä, vaikka kirja onkin mukana kannettavaksi hiukan painava. Ohuemmalla paperilla olisi päästy Italian *Guide rosse* -sarjan jäljille, mutta silloin hyvistä värikuvista olisi jouduttu tinkimään. Kirjoittajan suurelta osin itse tuottama kuvitus on ilo silmälle. Kuvatekstit ovat edellisen teoksen tapaan informatiivisia ja sisältävät kuvia avaavaa taustatietoa. Lisäksi ne yllyttävät hienovaraisesti lukijaakin lähtemään paikan päälle—esimerkiksi Naantalın birgittalaisluostarin ulkokuvan kuvatekstin houkutteleva kehoitus "Huomaa keski-ikkunan lynetin Kristus ja enkelit -maalaukset" on varmasti tarkoitettu aktiiviselle lukijalle, joka tutkii kirjaa Naantalissa kirkon edustalla seisten, sillä pienessä kuvassa maalausta ei paljaalla silmällä erota.

Kirja on myös kieleltään helposti lähestyttävä; kirjoitus etenee luontevasti eikä kärsi tieteellisiä tekstejä usein leimaavasta itsetarkoituksellisesta mutkikkuudesta. Laajuuden ja tiiviyn yhdistäminen tutkimustekstissä selkeyteen ja havainnollisuuteen on vaikea laji. Opiskelijat ja tutkijat ovat varmasti tyytyväisiä, kun edellisessä kirjassa kaivatut tarkat lähdeviitteet ovat tässä mukana. Myös paikan- ja henkilönnimihakemistot ovat hyödylliset. Pisteeksi iin päälle olisi kirjan loppuun niiden lisäksi vielä kenties mahtunut asiasanahakemisto.

Kustakin kirkosta on käsitelty rakennushistoria, sisustus, maalaukset ja esineet siltä osin kuin ne ovat tiedossa. Käsittely ei pääty tiukasti niin sanotun keskiajan loppuun, vaan vielä uuden ajan alussa tapahtuneet muutokset ja tuolloin menetetyt esineet on otettu huomioon. Kaikista kirkoista on tietenkin mahdotonta kertoa yhtä paljon: toisissa kirkoissa tallella ovat rikkaat kalkkimaalaukset ja alkuperäiset kalusteet, kun taas toisista on nähtävänä vain seinät tai perustukset. Toisaalta tietojen

laajuuteen vaikuttaa Hiekkasen omien tutkimuspainotusten ohella se, paljonko kukin kirkko sisustuksineen on kiinnostanut muita tutkijoita eli miten tarkkaan kuvat, esineet ja alkuperäislähteet on tähän mennessä analysoitu. Esimerkiksi Turun tuomiokirkosta sekä alkuperäislähteitä ja esineitä että tutkimusta on saatavilla runsaasti, ja niinpä sitä käsittelevä lukukin on ymmärrettävästi kirjan pisin. Tuomiokirkolle erityishuomiota tuovat tietenkin myös sen suuruus ja keskeinen asema. Väiteltäessä sen perustamis- ja vihkimisajankohdista on samalla jo vähintään yhden vuosisadan ajan väitely Turun kaupungin, maahamme vakiintuneen kirkko-organisaation ja pyhän Henrikin kultin alkuvaiheista. Ahvenanmaan kirkkojen ajoitustulkintoja koskevat nykytutkimuksen näkemyserot puolestaan eivät ole kasvattaneet kirkkolukujen pituutta, mutta näkyvät vaivihkaa lähdeviitteissä.

Kirkkotaiteen—maalausten, lasimaalausten, veistosten, alttarien ja muiden kirkon sisustuksen osien—taustoista ja valmistuksesta kerrotaan omassa luvussaan kirjan alussa. Niitäkin pohditaan osana kirkkorakennushankkeita, ajoitus-, tekijä- ja rahoituskysymysten kautta enemmän kuin ikonografisten tulkintojen kannalta. Tämän johdantoluvun juuret lienevät *Suomen kivikirkot keskiajalla* -teoksessa, mikä näkyy myös lähdeviitteiden puuttumisena. Taideaiheisia viitteitä myös johdantoluvun teemoihin löytyy kuitenkin kunkin kirkon kohdalta, vaikka yksittäisten esineiden ja kuvien yksityiskohtiin ei luvuissa laajemmalti syvennytä.

Kirjoittajan ote on havainnollinen ja käytännöllisen tulkitseva siten, että lukijan on helpompi eläytyä kirkon keskiaikaisiin käyttötilanteisiin ja hahmottaa tila kokonaisuutena. Tässä teos eroaa edukseen edeltäjästään, useiden tekijöiden laajasta *Suomen kirkot / Finlands kyrkor* -teossarjasta⁴ ja sen pohjoismaisista vastineista (*Sveriges kyrkor, Norges kirker, Danmarks kirker*), joissa tietoja on koottu jonkin verran enemmän, mutta niitä ei ole suuremmin kontekstualisoitu tai prosessoitu lukijalle avautuvampaan muotoon. Hiekkänen ei ole pelkästään kirjannut faktoja vaan myös miettinyt, mitä rakennusten yksityiskohdat ovat merkinneet kunkin kirkon käyttäjille. Sakramenttien toimituksesta lukija oivaltaa uuden, kouriintuntuvan ulottuvuuden saadessaan tietää esimerkiksi, että Pernajan kirkon kastemaljaan ovat kuuluneet sileät kivet, jotka on mahdollisesti tarkoitettu kasteveden lämmittämiseen lapselle siedettävämmäksi.

Jokaisen luvun alussa on kirkon pohjapiirros, johon keskiaikaa myöhemmät muutokset on selkeästi merkitty. Kivikirkkojen kokonaiskuvaa rikastavat tiedot niiden rakentajista, suunnittelijoista ja rahoittajista sekä

⁴ Suomen muinaismuistoyhdistys: Helsinki 1959–1998.

näiden taustoista, tilan liturgisesta käytöstä ja rakennushistorian yksityiskohdista. Lukujen alussa on vielä pohjustus kunkin seudun kristillistymisen historiaan. Myös raunioituneet ja näkyvistä kadonneet kivikirkot esitellään, kuten Koroisten kirkko ja dominikaanikonventin kirkko Turussa. Maallikon ja tottumattoman tutkijankin silmälle moni vaihe kirkkojen rakennushistoriassa jäisi helposti näkymättömäksi ilman tämän tyyppistä opaskirjaa. Raunioituneiden tai purettujen kivikirkkojen lisäksi näkyväksi tekemistä vaativat usein kivikirkkoja edeltäneet puukirkot, taloudellisista tai poliittisista syistä kesken jääneet rakennushankkeet tai uudella ajalla tehdyt, mutta keskiaikaista tyyliä jäljittelevät lisäykset ja muutokset.

Keskiajan puukirkkojen rakentamisesta ja niiden suhteesta kivikirkkoihin on kirjan johdantoluvussa oma, valaiseva osuutensa. Ne tulevat esiin myös kivikirkkolukujen alussa silloin, kun tietoja puukirkoista on säilynyt samoilta paikkakunnilta. Yhtäkään keskiaikaista puukirkkoa ei ole Suomessa säilynyt, joten tukea niiden hahmotukseen on haettava kaivauslöydöistä ja naapurimaiden aineistosta. Norjalle tyypillisiä sauvakirkkoja ei näytä rakennetun Suomessa, mutta kirkkojen rakennustapa hirsien pintojen käsittelyä myöten on kuitenkin ollut huomattavan erilainen kuin niitä ympäröineiden maallisten rakennusten. Puukirkkojen rakentajia ja suunnittelijoitakin on saatettu tilata Ruotsista. Hiekkänen arvioi puukirkkoja olleen Suomen kristillistymisen ensimmäisinä vuosikymmeninä, 1200-luvun alkupuoliskolla, ainakin neljälläkymmenellä paikkakunnalla. Puukirkkojakin on ehtinyt joillakin paikkakunnilla olla useita "sukupolvia" ennen enimmäkseen 1400-luvulla alkaneita kivikirkkohankkeita. Hiekkänen muistuttaa myös, ettei kaikkialla tuolloinkaan siirrytty kivirakentamiseen, vaan palaneet tai laajennusta kaivanneet puukirkot korvattiin uusilla. Vanhimmat säilyneet puukappelit Suomessa ovat 1600-luvulta. Olisikohan niistä ja kadonneista puukirkoista tarpeeksi ainesta Hiekkasen seuraavaksi kirjaksi?

Lähdekirjallisuuden laajuus antaa teokselle vankan pohjan, mutta laajaan aineistoon mahtuu aina muutama harhaanjohtavakin elementti. Omasta alastani johtuen tulin kiinnittäneeksi huomiota relikvaariomainintoihin. Naantalin birgittalaisluostarin kirkon kohdalla (s. 114) lähdejulkaisussa luetellut esineet lienevät epähuomiossa sulautuneet yhteen: luostarin kokoelmiin ei ole inventaarioluettelon mukaan kuulunut Hiekkasen mainitsemaa, strutsinmunasta tehtyä kädenmuotoista pyhänjäännessäiliötä. Luettelossa esiintyy sen sijaan erikseen, muiden relikvaarioiden ohella, yksi "käsivarsi" ja neljä hopeaosista ja mustista

strutsinmunista tehtyä pyhänjäänösastiaa.⁵ Yhtäkään inventaariossa luetelluista esineistä ei tiettävästi ole säilynyt, mutta sekä käsivarren muotoisia että metallialustaan sijoitetuista strutsinmunista tehtyjä relikvaarioita on tallella keskieurooppalaisissa kirkoissa ja museoissa. Asiakirjoista ilmenee myös, että samanlaisia esineitä on 1500-luvulla konfiskoitu kruunulle muistakin Ruotsin valtakunnan kirkoista.

Naantali-luvusta mainittakoon toinenkin detalji: Hiekkanen kirjoittaa (s. 115) luostarin saaneen lahjoituksena hopeisen relikvaarioketjun, mutta tosiasiasa esine mainitaan vain lahjoittaja Henrik Klasson Djäknin varhaisemmissa testamenteissa—viimeisestä se puuttuu⁶, kuten Hiekkanen itsekin edellisessä *Suomen kivikirkot keskiajalla* -teoksessaan on todennut. Luostarin tonttimaan lahjoittajan Henrik Klassonin testamenttisuunnitelmat olivat muuttuneet, eikä lähteistä löydy tietoa siitä, minne ketju on päätynyt. —Ei liene pelkkää sattumaa, että Naantalin luostarikirkko on tullut tässäkin tekstissä mainituksi jo kolmasti; se on sekä tutkimuksen että turismin kannalta antoisimpia Suomen keskiaikaisista kirkoista, koska sieltä on säilynyt keskimääräistä enemmän vanhaa esineistöä ja asiakirjamainintoja. Esimerkiksi edellä mainittu inventaarioluettelo on yksi harvoista säilyneistä keskiaikaisista kirkkoesineelueluetteloista, joissa mainitaan muutkin kuin konfiskaation yhteydessä listatut jalometalliesineet.

Lähdeviitteitä kirjassa on kiitettävän runsaasti, mutta siitä huolimatta olisin toivonut niitä vielä muutaman lisää. Lähdetieto taustoittaisi esimerkiksi sitä sivun 125 kuvatekstissä kerrottua jännittävää yksityiskohtaa, että Nousiaisten sarkofagiin ja muihinkin vastaaviin on voitu ryömiä osittain sisään avattavien luukkujen kautta, mikä oli "laajalle levinnyt tapa Euroopassa keskiajalla". Aikalaiskuvista ja -teksteistä yleisemmin tunnettu lienee parannusta hakevien pyhiinvaeltajien pyrkimys asettua pyhänjäänösarkun viereen tai sen alle—joko kirkossa, jos jalustan rakenne sen salli, tai kun sitä kannettiin kulkueessa.⁷ Pienehköjen luukkujen todennäköisempi ja tavallisempi tarkoitus on nähdäkseen kuitenkin ollut se, että reliikit on voitu tarvittaessa nähdä tai ottaa esiin. Tulkinnat esineiden, rakenteiden ja kuvien keskiaikaisista funktioista ja merkityksistä ovat joka tapauksessa tervetullut elementti kirjassa ja tutkimuksessa yleensäkin.

⁵ *Finlands medeltidsurkunder*, toim. R. Hausen, Finlands statsarkiv: Helsingfors 1910–1935, no. 6533; O. Källström, *Medeltida kyrksilver från Sverige och Finland förlorat genom Gustav Vasas konfiskationer*, Svenska kyrkans diakonistyrelse: Stockholm 1939, 319.

⁶ *Handlingar till upplysning af Finlands häfder* 6, toim. A.I. Arwidsson, P.A. Norstedt & söner: Stockholm 1853, nrot 1449, 1452, 1453.

⁷ Arkun alle ja sisälle ryömimisestä ks. esim. A. Angenendt, *Heilige und Reliquien: die Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart*, Beck: München 1994, 208.

Keskiaikaisen suomalaisen kivikirkon ulko- ja sisätilan rakenteiden, yksityiskohtien, merkitysten ja käytäntöjen ymmärtäminen on haastava ja palkitseva prosessi, joka onneksi täydentyy jatkuvasti uudella monialaisella tutkimuksella. Hiekkasen teosten osuus tässä prosessissa—tiedon kokoajina, uusien tulosten tuottajina ja keskustelun herättäjinä—on huomattava. Laajan ja lähes yksinomaan kotimaisten tutkijoiden julkaisuista koostuvan lähdekokoelmansa ansiosta käsillä oleva teos toimiikin samalla eräänlaisena yleiskatsauksena siihen, mitä suomalaisessa tutkimuskentässä on tähän mennessä keskiaikaisen kirkon osalta käsitelty. Siinä vielä yksi syy todeta dosentti, yliopistonlehtori Jyrki Knuutilan⁸ tavoin, että kirja ansaitsisi tulla käännettyksi ja luetuksi muillakin kielialueilla.

Sofia Lahti, FM

Institutionen för konstvetenskap, Åbo Akademi

slahti[at]abo.fi

---

⁸ *Helsingin Sanomat* 3.8.2007, C3.